

Kiezen in context

Fertiliteitsbeslissingen in West-Europa vanaf 1960

Rede uitgesproken bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar

Sociology of Public Governance

binnen de vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid

aan de faculteit Management en Bestuur

van de Universiteit Twente

op donderdag 20 mei 2010

door

mevrouw prof.dr. A. Need

Mijnheer de Rector Magnificus, mijnheer de decaan van de Faculteit, collega's, studenten, familie en vrienden, dames en heren,

Vooraf

Sinds de jaren tachtig zien we bij de voorziening van publieke diensten in heel Europa, en niet in het minst in Nederland, vergaande veranderingen. Een van die veranderingen is dat overheden in toenemende mate zijn overgegaan tot privatisering en liberalisering, een proces dat tot op de dag van vandaag doorgaat. Beperkingen om tot een bepaalde markt toe te treden worden opgeheven en er ontstaat in toenemende mate concurrentie. Burgers krijgen de keuze, en zij zullen het voor hen voordeligste aanbod kiezen, zo luidt het idee achter liberalisering. Burgers moeten dus kiezen, maar kunnen ze dat ook, en hoe doen ze dat? En wat zijn de gevolgen van deze keuzes?

Gedurende mijn academische carrière heeft dit soort vragen over de keuzes die mensen maken mij gefascineerd. Dat begon al toen ik mijn scriptie schreef bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. Ik onderzocht – het was 1992 – de financiële gevolgen van de invoering van een verplicht eigen risico in de gezondheidszorg, in wat bekend is geworden als het Plan-Simons. Dit plan is genoemd naar de toenmalige PvdA-staatssecretaris die in 1992 tevergeefs probeerde een nieuw stelsel van ziektekostenverzekering in te voeren. Met dit plan zouden de kosten van de gezondheidszorg onder andere beperkt moeten worden door drempels

voor de verzekerden op te werpen in de vorm van eigen bijdragen. De vraag die ik in mijn scriptie beantwoordde was voor welk eigen risico (verschillende) mensen zouden kiezen.

In het onderzoek toetste ik een economische verklaring die er van uit ging dat mensen een rationele afweging maken van kosten en baten. In deze afweging zouden drie zaken belangrijk zijn: de verwachte medische kosten, de mogelijke spreiding daarin, en de houding van de consument ten aanzien van het nemen van risico's. Op grond van zijn of haar gezondheidstoestand, leeftijd, geslacht en levensstijl maakt de consument een inschatting van de te verwachten medische kosten. Het geslacht, de opleiding, de leeftijd en het inkomen van de consument zijn bepalend voor de houding ten aanzien van het nemen van risico's.

Hoewel uit het onderzoek bleek dat vrouwen, lager opgeleiden, ouderen en mensen met een lager inkomen gemiddeld gezien een lager eigen risico kozen, slaagde ik er niet goed in om de verschillen tussen mensen in de keuze van een eigen risico naar bevrediging te verklaren.¹ Ik concludeerde dat een theoretisch model dat uitgaat van rationeel handelende burgers die hun keuzes in isolement maken, de sociale werkelijkheid niet goed kan verklaren omdat mensen zich wellicht niet altijd als een *homo economicus* gedragen. Wat in een dergelijk theoretisch model nodig is, is aandacht voor de *context* waarin mensen hun keuzes maken.

De beweegredenen van mensen bij het maken van keuzes bleven mij in de rest van mijn carrière boeien. Sinds 1992 heeft mijn onderzoek zich gericht op een analyse van een breed aantal keuzes: de keuze voor een kerk, de keuze voor een politieke partij, de keuze om al dan niet een abortus te laten uitvoeren, de keuze voor een vervolopleiding, de keuze van overheden om een specifieke wet in te voeren. In dit onderzoek heb ik steeds vastgehouden aan het idee van rationeel handelende actoren.

Het gebruik van een economische theorie bij het verklaren van sociale verschijnselen is niet nieuw. De Nobelprijswinnaar voor de Economie in 1992, Gary Becker, heeft sinds de jaren zestig laten zien dat economische theorievorming met succes kan worden toegepast bij de verklaring van zulke uiteenlopende sociale fenomenen als discriminatie, criminaliteit en fertiliteitskeuzes.ⁱⁱ Zijn werk heeft veel navolging gekregen, niet in de laatste plaats binnen de Nederlandse sociologie.

Een theorie die uitgaat van rationeel handelende individuen ter verklaring van sociale verschijnselen is bijzonder zinvol. Het is echter wel belangrijk om de *context* waarbinnen de keuzes worden gemaakt in de verklaring te betrekken. Inzicht in de maatschappelijke context geeft de sociologische blik waarmee de handelingen van mensen beter begrepen kunnen worden. Ik zal vandaag keuzes op vijf manieren in een context plaatsen.

Keuzes worden allereerst in een context geplaatst door af te stappen van het idee dat mensen hun keuzes alleen maken. Op de tweede plaats is het belangrijk te stellen dat de context meer is dan de economische markt van vraag en aanbod. Ten derde is het cruciaal om niet alleen te kijken naar de voorkeuren van mensen en hun mogelijkheden om daarnaar te handelen, maar vooral naar de wisselwerking van deze twee. En ten vierde gaat het bij keuzes niet alleen om kenmerken van de mensen die kiezen, maar óók om kenmerken van datgene waar ze uit kunnen kiezen. Toetsingen van de rationele keuze theorie kijken te vaak alleen naar de vraag, waarbij de rol van het aanbod in onderzoek onderbelicht blijft. Tot slot is het belangrijk te onderkennen dat niet iedereen bereid is keuzes te maken: hier gaat het over het afzien van keuzes.

In dit openbaar college zal ik aan de hand van het onderzoek dat ik sinds 1992 heb gedaan, toelichten op welke wijze ik de keuzes van mensen in een context heb geplaatst. Daarbij ga ik uiteraard ook in op mijn onderzoeksplannen, waarin ik deze ideeën verder uitwerk.

Kiezen doe je niet alleen

In veel onderzoek dat teruggrijpt op de economische theorie van het menselijk handelen, wordt voorbijgegaan aan het feit dat mensen in sociale verbanden leven en dat mensen bij het maken van hun keuzes kunnen worden beïnvloed door anderen. Met andere woorden, kiezen doe je niet alleen. Dit idee vormde het uitgangspunt van mijn proefschrift, dat de titel *The Kindred Vote* had.ⁱⁱⁱ

Mijn proefschrift ging over de keuze voor een politieke partij bij Tweede Kamerverkiezingen in Nederland. Ik gaf een antwoord op de vraag waarom, gegeven de massale kerkverlating in de jaren zestig en zeventig, de christendemocratische partijen niet al veel eerder hun kiezers zagen weglopen. De verklaring die ik hiervoor gaf, komt er op neer dat kerkverlaters niet onmiddellijk op een niet-confessionele partij gaan stemmen. Deze verklaring voor veranderingen in politieke partijkeuze werd geboden door de theorie van de 'redenerende kiezer'.^{iv}

Uitgangspunt van de theorie van de redenerende kiezer is dat kiezers wel op rationele gronden stemmen, maar dat ze dit doen op grond van weinig informatie. Het is rationeel voor kiezers om niet evenveel tijd te investeren in het zoeken naar informatie over politieke partijen en kabinetsbesluiten als in het zoeken naar informatie over bijvoorbeeld de aanschaf van consumptiegoederen. Kiezers zullen daarom informatie over de politiek gebruiken die ze verkrijgen op grond van ervaringen in het dagelijkse leven. Men zal daarom worden beïnvloed door wat anderen stemmen, in het bijzonder door wat anderen in vergelijkbare omstandigheden stemmen. Ouders geven niet alleen vaak hun sociale positie en religie door aan hun kinderen, maar daarnaast krijgen kinderen van hun ouders ook informatie over politiek.

In mijn proefschrift keek ik naar het gezin waarin mensen opgroeien als een context waarin politieke voorkeuren worden overgedragen. In aanvulling daarop ben ik recent met Hilde Coffé van de Universiteit Utrecht begonnen met een onderzoekslijn waarin de context waarbinnen

mensen hun politieke partijkeuze bepalen nog breder wordt opgevat. We gaan daarbij in op de wederzijdse invloed van partners bij het bepalen van de stemkeuze.^v

Het idee dat keuzes niet in een sociaal isolement worden gemaakt, is ook in het onderzoek naar de totstandkoming van abortuswetten van promovendus Roderick Sluiter te vinden. Hij doet dit in het kader van mijn door NWO gesubsidieerde vidi-project *'Abortion, contraception and assisted reproduction: technological innovations and the role of religion and education'*. We bestuderen in dit onderzoek de keuzes die wetgevende instanties maken om hun abortuswet aan te passen. In Figuur 1 kunt U zien onder welke omstandigheden het in achttien West-Europese landen in 2005 mogelijk was om een legale abortus te ondergaan.

Figuur 1: Redenen voor een legale abortus in West-Europa, 2005

Redenen voor legale abortus	Landen
Leven van de vrouw	Ierland
(Geestelijke) gezondheid van de vrouw	Portugal, Spanje
Sociaaleconomische redenen	Finland, IJsland, Luxemburg, Verenigd Koninkrijk
Op verzoek	België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Zweden, Zwitserland

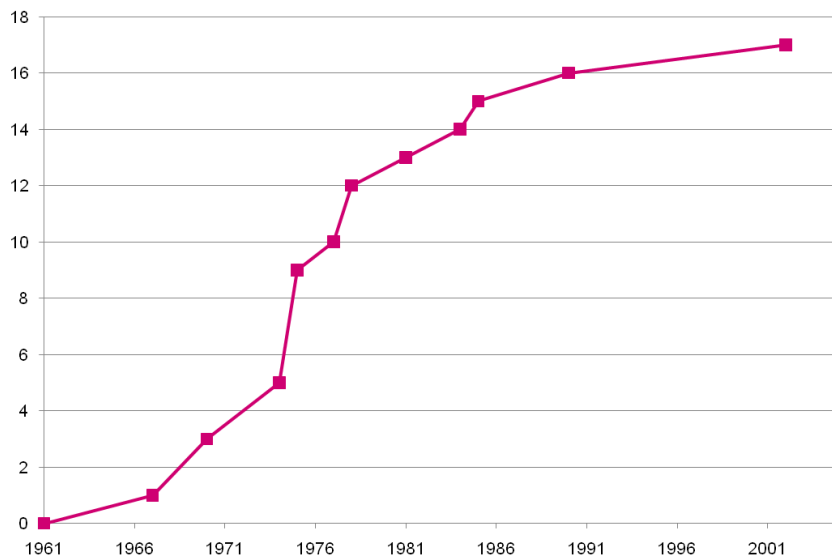
Vier redenen worden hier onderscheiden: om het leven van de vrouw te redden, als de fysieke of mentale gezondheid van de zwangere vrouw in

het geding is, om economische of sociale redenen, en op verzoek. Op zeven landen na is abortus op verzoek toegestaan; in Ierland is het alleen toegestaan om het leven van de zwangere vrouw te redden, in Spanje en Portugal is abortus niet wettig wanneer het alleen om economische of sociale redenen gewenst wordt. Finland, IJsland, Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk kennen wel abortus om sociale of economische redenen, maar de uiteindelijke beslissing om een abortus uit te voeren ligt hier niet bij de vrouw die een abortus wenst.^{vi}

De ouderen onder ons zullen nog wel weten dat ons land niet altijd abortus op verzoek heeft gekend. Het wetsontwerp voor de huidige abortuswet werd tijdens het eerste kabinet-Van Agt in 1980 ingediend door de ministers Job de Ruiters (CDA) en Leendert Ginjaar (VVD). Op 18 december van datzelfde jaar werd het voorstel met een buitengewoon kleine meerderheid (76 tegen 74) aangenomen door de Tweede Kamer. Ook de Eerste Kamer nam het voorstel aan, waarmee het tot wet werd verheven. Sindsdien mogen alle vrouwen in Nederland een abortus wanneer ze dat wensen. Dit voorbeeld laat zien dat wetten niet statisch, maar aan verandering onderhevig kunnen zijn. Zo zijn er landen die abortus op verzoek al langer geleden toestonden, landen die dit laat deden en landen die nog steeds voorwaarden aangeven waaronder vrouwen al dan niet een abortus mogen laten uitvoeren. Het loslaten van voorwaarden waaronder abortus is toegestaan wordt ook wel liberalisering van abortuswetgeving genoemd.

Figuur 2: Totaal aantal West-Europese landen met een liberale abortuswet

Dat de liberalisering van abortuswetten in de verschillende West-Europese landen niet op zich zelf stond, is te zien in figuur 2. Voor de achttien West-Europese landen van de vorige figuur geef ik per jaar aan hoeveel landen de abortuswet hebben geliberaliseerd. Het patroon dat we hier zien is vergelijkbaar met dat van de diffusie van technologische innovaties, dat vaak de vorm van een S-curve aanneemt. Aanvankelijk zijn er slechts enkele landen die hun abortuswet liberaliseren, dan zien we een plotselinge 'take-off', gevolgd door een afname van het tempo waarin abortuswetten worden geliberaliseerd. Net als bij de diffusie van technologische innovaties zien we ook bij de invoering van de abortuswetten een dergelijke S-curve.^{vii}

De vraag die Roderick Sluiter in zijn proefschrift wil beantwoorden is waarom sommige landen hun abortuswet vroeg, andere landen laat en weer andere landen hun abortuswet nog niet hebben geliberaliseerd. Het antwoord op deze vraag zoekt hij niet alleen in interne factoren, maar hij

kijkt expliciet naar de *diffusie* van wetgeving en toetst verklaringen die ingaan op de condities waaronder landen de wetgeving van andere landen overnemen.

Het idee van diffusie van innovaties van governance wil ik aan de Universiteit Twente op verschillende manieren uitbreiden. Ten eerste door niet alleen naar de diffusie van wetgeving over morele vraagstukken te kijken, maar ook naar de diffusie van sociaal beleid. Aan de vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid van de Universiteit Twente houden Bert de Vroom en Minna van Gerven zich bezig met een analyse van sociaal beleid. Minna van Gerven gaat de komende jaren expliciet onderzoek doen naar de diffusie van sociaal beleid in West-Europa.

Daarnaast wil ik samen met de politicoloog Bas Denters van de Universiteit Twente een onderzoek starten naar de diffusie van innovaties van governance in het lokale Nederlandse bestuur. Deze studie zal onder andere ingaan op de factoren die de invoering van nieuwe technologieën in het openbaar bestuur bevorderen dan wel in de weg staan. Kennis hieromtrent is natuurlijk in het bijzonder relevant voor de Universiteit Twente, waar technologie in context wordt bestudeerd.

Meer dan markt alleen

Naast de onderkenning dat keuzes niet in een sociaal isolement worden gemaakt, is het belangrijk te onderkennen dat de context waarbinnen keuzes worden gemaakt veelsoortig is. De 'markt' is slechts één zo'n context. Al in 1953 stelde de econoom Robert Heilbroner in *The Worldly*

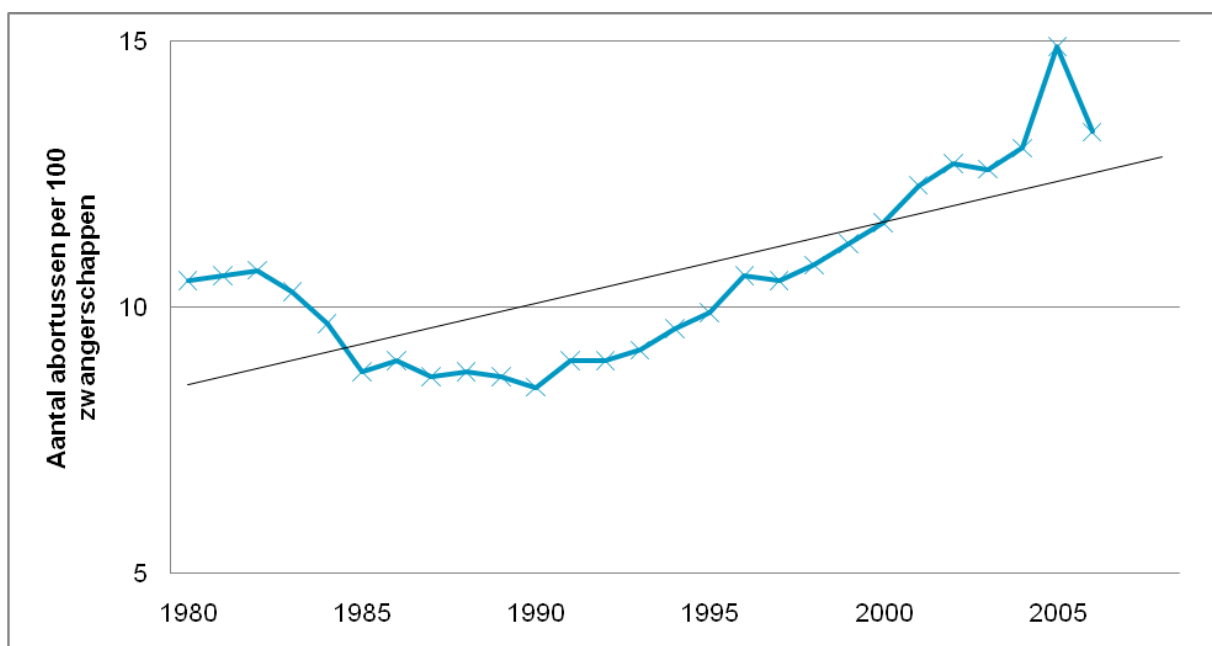
Philosophers dat er in de geschiedenis van de mensheid drie mechanismen zijn geweest die het handelen van mensen hebben gestuurd: traditie, organisatie en markt.^{viii} Hoewel Heilbroner deze categorisering vooral relevant achtte bij de werking van economische markten, heb ik deze in een artikel met Nan Dirk de Graaf van Nuffield College in Oxford en Wout Ultee van de Radboud Universiteit Nijmegen naar de geest van Gary Becker toegepast op een sociaal fenomeen als kerkverlating.^{ix}

Om het keuzeproces van mensen goed te kunnen doorgronden, is het belangrijk om niet alleen naar de markt als context te kijken. Traditie, opgevat als de gebruiken die mensen hebben en die van generatie op generatie worden overgedragen, blijkt onder bepaalde omstandigheden belangrijker te zijn dan de verlokking van de markt.^x 'Organisatie' is een breed begrip. Het is op te vatten als intermediaire groeperingen zoals kerk en onderwijsinstellingen; deze vormen van organisatie blijken bijzonder succesvol als het gaat om het vaststellen van normen die als leidraad fungeren bij het handelen van mensen. Maar ook wetgeving, als een ander voorbeeld van organisatie, is een doeltreffend middel gebleken in het sturen van gedrag, zoals blijkt uit het onderzoek dat promovendus Mark Levels uitvoert in het kader van het al genoemde vidi-project.

In figuur 3 ziet u de trend in het abortuspercentage in Nederland. Dit is het aantal abortussen als percentage van het aantal zwangerschappen. Twee zaken vallen in deze figuur op. Ten eerste zien we een algemeen stijgende lijn: in de periode tussen 1980 en 2005 stijgt het

abortuspercentage in Nederland. De zwarte rechte lijn geeft, op basis van de afzonderlijke abortuspercentages tussen 1980 en 2005, de geschatte trend weer. Ten tweede zien we in de grafiek dat er pieken en dalen zijn in de algemene trend: soms ging de stijging wat harder, soms boog de stijgende trend tijdelijk om.

Figuur 3: Abortuspercentage in Nederland, vanaf 1960

Het onderzoek van Mark Levels laat zien dat zogenoemde *compositieverklaringen* redelijk goed de algemeen stijgende trend in het abortuspercentage kunnen verklaren. Compositieverklaringen gaan er van uit dat de samenstelling van de bevolking is veranderd. Bijvoorbeeld: wanneer hoger opgeleiden vaker een abortus plegen dan mensen met een lagere opleiding, kan een stijging van het percentage hoger opgeleiden in ons land een verklaring zijn voor een stijgend abortuspercentage. Op

eenzelfde wijze kan een groeiend aantal immigranten in ons land de stijgende trend deels verklaren.^{xi}

De pieken en dalen in de algemene trend zijn echter minder goed te verklaren met veranderingen in de samenstelling van de bevolking. Voor deze pieken en dalen zouden *contextverklaringen* wel eens een oplossing kunnen bieden.^{xii} Contextverklaringen wijzen op zaken als een permissievere abortuswet en de beschikbaarheid van veilige abortus, zaken die van het ene op het andere jaar kunnen veranderen. Wanneer de distributie van contraceptie legaal is, de pil collectief verzekerd is en de pil door meer vrouwen wordt gebruikt, zijn er – zo laat het onderzoek van Mark Levels zien – minder abortussen. De keuze voor een abortus wordt niet alleen bepaald door de markt (is het al dan niet mogelijk *gratis* een abortus te ondergaan), maar ook door traditie (buitenkerkelijken kiezen beduidend vaker voor een abortus dan kerkleden) en ook door organisatie (wanneer abortus legaal is en wanneer er meer abortusklinieken zijn, vinden er meer abortussen plaats).

Voorkeuren maar ook gelegenheden

Een derde manier om keuzes in context te plaatsen is door niet alleen te kijken naar de voorkeuren die mensen hebben voor een bepaalde handeling, maar ook naar de gelegenheid tot het uitvoeren daarvan. Bij het analyseren van de keuze voor een eigen risico maakte ik een onderscheid tussen kenmerken van individuen die maakten dat ze een voorkeur hadden voor een hoog eigen risico (bijvoorbeeld een goede

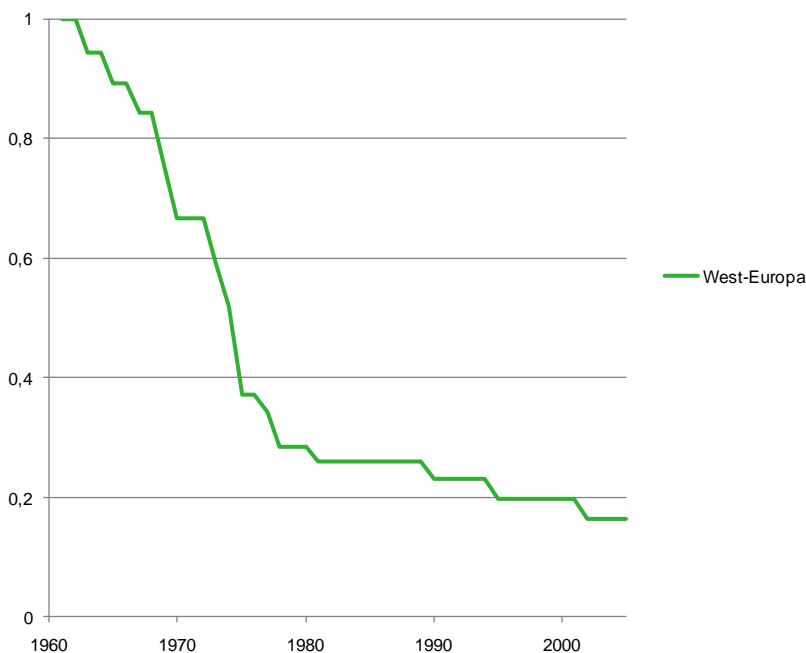
gezondheid) en kenmerken van individuen die hen beperkten in deze keuze (bijvoorbeeld een laag inkomen). Waar ik destijds niet naar keek was de *combinatie* van deze kenmerken.

Het idee dat juist de combinatie van voorkeuren en gelegenheden belangrijk is, paste ik voor het eerst toe in een onderzoek naar kerkverlating – dat is natuurlijk ook een keuze – dat ik samen met mijn promotor Wout Ultee en copromotor Nan Dirk de Graaf deed.^{xiii} Uit het onderzoek bleek dat sterke voorkeuren in sommige omstandigheden juist *niet* tot kerkverlating leiden. Hierover formuleerden we de algemene hypothese dat gedrag de resultante is van een drijfveer tot het uitvoeren van die handeling én de gelegenheid om deze uit te voeren.^{xiv} In de vorige zin heb ik de nadruk gelegd op het woordje 'en'. Immers, de mogelijkheden iets te doen kunnen groot zijn, maar als mensen er geen behoefte toe voelen, zullen ze de handeling niet uitvoeren. Gelegenheid alleen heeft dus slechts gevolgen als het samengaat met voorkeuren. In statistische termen gesproken gaat het hier om een interactie, niet om een additief effect. Het onderzoek van Roderick Sluiter naar de invoering van abortuswetten in West-Europa laat een dergelijke interactie zien.

In de literatuur worden verschillende factoren aangewezen die de invoering van een liberale abortuswet zouden kunnen verklaren. Politieke factoren wijzen op de voorkeuren die verschillende regeringen hebben voor een liberale abortuswet. Zo zouden linkse regeringen een voorkeur van een liberale abortuswet hebben en confessionele regeringen juist een voorkeur voor een restrictieve abortuswet.

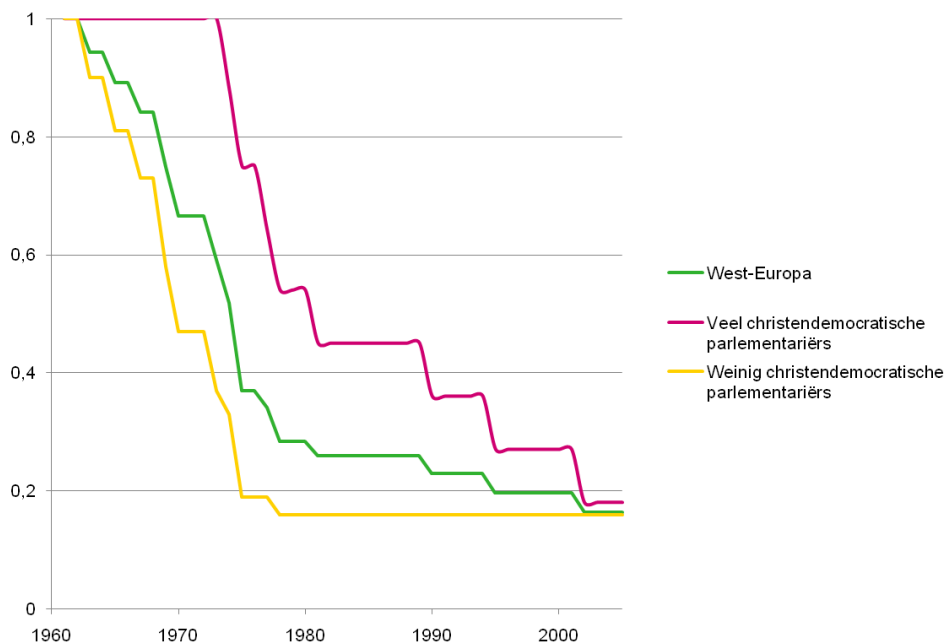
Dat politieke partijen een bepaalde ideologie hebben en bij voorkeur wetten willen aannemen die in overeenstemming zijn met hun ideologie is één ding. Maar maatschappelijke ontwikkelingen maken dat de vraag naar abortus soms groter en soms minder groot kan zijn. Landen met een sterke vrouwenbeweging kennen een grote vraag naar een permissievere abortuswet, landen met veel kerkleden – in het bijzonder katholieken – kennen juist een kleine vraag naar een permissievere abortuswet.

Figuur 4: Percentage landen zonder liberale abortuswet, 1960 - 2005

In figuur 4 ziet u een grafiek waarin het percentage landen in West-Europa zonder een liberale abortuswet voor alle jaren sinds 1960 is weergegeven. In 1960, zo zien we, had geen van de West-Europese landen een liberale abortuswet. Door de tijd heen zien we dat een steeds groter percentage landen de abortuswet liberaliseert: de lijn loopt naar beneden.

Figuur 5: Percentage landen zonder liberale abortuswet, 1960 - 2005

Vervolgens laat ik in figuur 5 zien of het er iets toe doet of er veel of weinig christendemocratische parlementariërs zijn. Daarom ziet u in deze grafiek twee extra lijnen. De bovenste, paarse lijn betreft landen met veel christendemocratische parlementariërs, de onderste, gele lijn betreft landen met weinig christendemocratische parlementariërs.

We zien in de grafiek dat het in landen met veel christendemocratische parlementariërs veel langer duurde voordat ze hun abortuswet liberaliseerden: de bovenste lijn daalt pas na 1975, wat wil zeggen dat in geen van de landen met veel christendemocratische parlementariërs de abortuswet in 1975 was geliberaliseerd. Dus: confessionele politieke partijen zijn in staat geweest het invoeren van een liberale abortuswet uit te stellen. In 2005 – en dat is het opvallende – is

er echter geen verschil meer in de abortuswetten van landen met veel en landen met weinig christendemocratische parlementariërs.

We kunnen dus concluderen dat confessionele politieke partijen de invoering van liberale abortuswetten hebben vertraagd, maar dat ze uiteindelijk toch kozen voor invoering van een liberale abortuswet. Nadere analyses van Roderick Sluiter laten zien dat dit gebeurt onder invloed van een hoger percentage vrouwen op de arbeidsmarkt: als er weinig vrouwen werken, voeren confessionele politieke partijen geen liberale abortuswet in, maar wanneer het percentage vrouwen op de arbeidsmarkt stijgt, wordt het allengs waarschijnlijker dat ze de abortuswet liberaliseren. Dit is een mooi voorbeeld van de wisselwerking tussen voorkeuren (van politieke partijen) en restricties (vanuit de bevolking) en vice versa.

Kiezers én keuzealternatieven

Het meest recente inzicht in mijn onderzoek naar keuzes is de onderkenning dat een theorie die er van uitgaat dat keuzes niet alleen een functie zijn van kenmerken van kiezers maar ook een functie van de verschillende keuzealternatieven, ook als zodanig zou moeten worden getoetst. Ofwel: het gaat er niet alleen om *wie* er kiest, maar ook *waaruit* er te kiezen is. Dit lijkt een logische constatering, maar nog te veel empirisch sociologisch onderzoek beperkt zich tot een analyse van alleen de kenmerken van de kiezers.

In mijn onderzoek naar structurele ongelijkheden tussen mannen en vrouwen - waar het gaat om de keuze voor een studie in het hoger

onderwijs - kijk ik zowel naar kenmerken van leerlingen die een studie kiezen als naar kenmerken van de studies die al dan niet gekozen worden. In dit onderzoek verklaar ik onderwijskeuzes met de drijfveren van jonge mensen en hun mogelijkheden om daarnaar te handelen. Daarnaast staan ideeën als toekomstverwachtingen en inschattingen van kansen centraal.

Natuurlijk veronderstel ik dat onderwijskeuzes kunnen worden gezien als rationele keuzes van individuen die de kosten en baten van verschillende keuzealternatieven evalueren. De keuze voor een vervolgopleiding zal daarom worden beïnvloed door (1) de waarde die mensen hechten aan een hogere opleiding; (2) de kosten van onderwijs; en (3) de kans op het behalen van een diploma in deze vervolgopleiding. De waarde die mensen aan onderwijs hechten is een kenmerk van de mensen die kiezen, maar de kosten van onderwijs en de kans op het behalen van een diploma zijn kenmerken die tussen opleidingen kunnen variëren.

Met Jochem Tolsma van de Radboud Universiteit Nijmegen en Uulkje de Jong van het SCO Kohnstamm Instituut van de Universiteit van Amsterdam heb ik uitgezocht in hoeverre kenmerken van opleidingen in het hoger onderwijs – naast kenmerken van de toekomstige student – de keuze voor een opleiding beïnvloeden.^{xv} We lieten zien dat leerlingen hun kans van slagen in bètaopleidingen in het algemeen lager inschatten dan de kans van slagen in een alfa- of gammaopleiding. Bovendien schatten vrouwen hun kansen in bètaopleidingen lager in dan mannen. Deze inschatting verklaarde een groot deel van de man-vrouw verschillen in

studiekeuze. Voor u nu zegt dat die lagere inschatting wellicht terecht is omdat jongens gemiddeld genomen een hoger IQ hebben dan meisjes: het betreft hier meisjes en jongens met dezelfde eindexamencijfers en dezelfde onderwijsprofielen in het voortgezet onderwijs. Verschillen in intelligentie kunnen daarmee de gevonden verschillen in inschattingen niet verklaren.

De eerste les die ik uit dit onderzoek trek is dat bètaopleidingen er bij de voorlichting goed aan doen capabele meisjes te laten zien dat zij met hun capaciteiten heel goed een bètaopleiding kunnen voltooien. De tweede les is dat de in dit onderzoek gebruikte modellen bij uitstek geschikt zijn bij het toetsen van theorieën over vraag en aanbod en dat ze vaker gebruikt zouden moeten worden.^{xvi} De derde les is dat je er bij de verklaring van het gedrag van mensen (de keuzes die mensen maken) goed aan doet om ook te kijken naar de inschattingen en opvattingen die mensen hebben.

Deze onderzoekslijn naar onderwijskeuzen wil ik aan de Universiteit Twente uitbouwen. Allereerst wil ik dat doen met Jörgen Svensson en Sawitri Saharso van mijn vakgroep in een landenvergelijkend onderzoek naar de keuze voor een bètastudie in het hoger onderwijs. In een landenvergelijkend onderzoek is het beter mogelijk om de keuzen in een maatschappelijke context te bestuderen. Daarnaast wil ik met Jochem Tolsma door middel van experimenten gaan uitzoeken welke gevolgen stimulering heeft voor de keuzes die mensen maken, en in welke mate stimulering voor jongens anders werkt dan voor meisjes.

Het afzien van kiezen

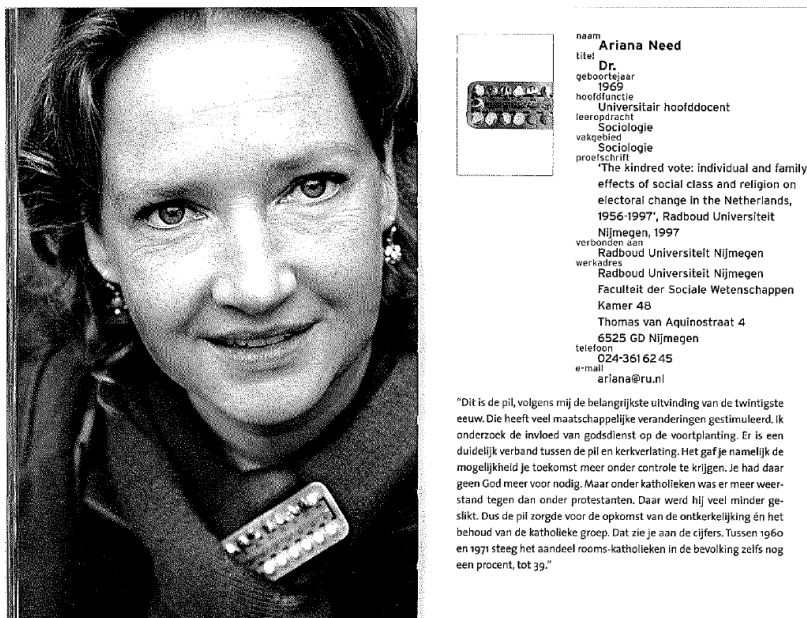
Ik begon mijn verhaal met een verwijzing naar de bestuurlijke veranderingen bij de voorziening van publieke diensten en in het bijzonder de toenemende liberalisering. Burgers krijgen de keuze, maar kunnen ze wel kiezen, willen ze dat ook, en doen ze het wel? Ik heb u in mijn verhaal een overzicht willen geven van mijn werk. Daarbij ging het vooral om de *keuzes* die mensen maken. In mijn verhaal was minder aandacht voor de keerzijde van het voortdurend maken van keuzes en voor de overheden die keuzevrijheid als sturingsinstrument gebruiken. Voor ik overga naar mijn onderzoeksagenda voor de komende jaren wil ik hier nog kort op dergelijke onderzoeksthema's ingaan die door mijn vakgroep worden bestudeerd. Ten eerste: burgers moeten kiezen, maar doen ze dat ook? Burgers lijken in toenemende mate 'keuzemoe', met als gevolg dat zij geen keuzes maken.^{xvii} Dit onderzoeksthema wordt bestudeerd door Marieke van Genugten, die tot voor kort aan mijn vakgroep werkzaam was. Met haar wil ik de komende jaren dieper ingaan op de context waarin burgers *niet* kiezen.

Een gerelateerde vraag is die naar de mate waarin burgers vrij zijn in het maken van hun keuzes. Over dit thema publiceren de vakgroepleden Marieke van Genugten en Ringo Ossewaarde. Zij gaan in het komende themanummer van het tijdschrift *Bestuurskunde* over keuzevrijheid in op de vraag hoe keuzevrijheid door de overheid op verschillende beleidsterreinen als sturingsinstrument vormgegeven wordt.

Fertiliteit in context

U heeft gehoord dat het belangrijk is om macrofenomenen te verklaren met een theorie die als uitgangspunt heeft dat mensen rationeel handelen, maar dat handelen altijd in een maatschappelijke context plaatsvindt. Mijn onderzoeksagenda – de vragen die ik de komende jaren wil beantwoorden – stel ik op vanuit dit algemene idee.

Figuur 6: De Pil: de belangrijkste uitvinding van de vorige eeuw

Ik geef twee wegen aan waarop mijn onderzoek zich de komende jaren zal gaan bewegen. Het zal u niet verbazen dat de eerste lijn zich concentreert op medische vindingen die met fertiliteit te maken hebben. Naar mijn mening is de pil, in 1962 voor het eerst in Nederland op de markt gebracht, een van de belangrijkste uitvindingen die er in de vorige eeuw zijn gedaan. U ziet mij in figuur 6 gefotografeerd met pil, voor het boekje met de nieuwe leden van de Jonge Academie van de KNAW, uit 2007.

Daarin gaven alle nieuwe leden aan wat voor hen de belangrijkste uitvinding van de 20^e eeuw was. Voor mij is dat de pil.

De sociale gevolgen van de pil, vooral voor vrouwen, zijn ongekend.^{xviii} Deze revolutionaire uitvinding werd door vrouwen echter niet zonder slag of stoot omarmd: er was aanvankelijk nogal wat wantrouwen tegen deze nieuwe medische vinding. Dit wantrouwen werd in de media van tijd tot tijd gevoed door artikelen waarin op mogelijke bijwerkingen, zoals trombose of vroegtijdige veroudering, werd ingegaan. De gevolgen van deze publicaties waren golven van 'pilpaniek'; na dergelijke publicaties stopten vrouwen massaal met het gebruik van de pil. Desondanks steeg het aantal gebruikers van de pil gestaag. Meer en meer vrouwen gingen de pil gebruiken en het al dan niet een kind krijgen werd steeds meer een keuze.

Ondanks de grote aantallen vrouwen die de pil gebruiken, hebben vrouwen zich altijd zorgen gemaakt over de mogelijke bijwerkingen die het gebruik van deze 'pil' kan hebben. Deze zorgen zijn er nog steeds onder vrouwen, ondanks het feit dat onderzoek naar de risico's van de pil keer op keer liet zien dat deze risico's minimaal zijn. Dit wantrouwen tegen medische uitvindingen is overigens niet eigen aan vrouwen, we zien dit onder de gehele bevolking. We hoeven maar te denken aan het geringe aantal mensen, vrouwen en mannen, dat bereid was zich in te laten enten tegen de Mexicaanse griep.

De eerste algemene vraag van het onderzoek dat ik aan de Universiteit Twente wil gaan uitvoeren is daarom: hoe kunnen we dit

wantrouwen onder de bevolking tegen medische vindingen en innovaties rondom fertiliteit verklaren? Logischerwijze volgt hieruit een vraag naar het gedrag van mensen: op welke wijze worden de fertiliteitskeuzes van vrouwen beïnvloed door publieke opinie, (nieuwe) media, en beleid en voorlichting van overheden?

Ik heb hier bewust het woord fertiliteitskeuzes gebruikt om aan te geven dat het een brede vraagstelling is die allerlei keuzes rond fertiliteit bevat waar technologie een rol speelt. Denk hier bijvoorbeeld aan de keuze voor een keizersnede, of de keuze voor pijnbestrijding tijdens de bevalling, of de keuze voor een bevalling thuis of in het ziekenhuis.

Een hieraan gerelateerde vraag betreft het aantal kinderen dat rond de geboorte sterft. Hoewel deze zogenoemde perinatale sterfte in Nederland afneemt, is het nog steeds hoger dan in vele andere Europese landen. Bovendien daalt de trend in Nederland minder hard dan elders. Dit is vreemd, zeker gezien de alom geroemde stand van de gezondheidszorg in ons land. Verklaringen voor het hogere perinatale sterftecijfer worden gezocht in de hogere leeftijd waarop vrouwen in Nederland kinderen krijgen, een groter aandeel niet-westerse vrouwen in Nederland, en een groter aantal vrouwen dat blijft roken tijdens de zwangerschap. Andere verklaringen gaan in de richting van het grote aantal thuisbevallingen dat er in ons land is. Wanneer er bij een thuisbevalling complicaties optreden, zou het in sommige gevallen te laat zijn om nog naar het ziekenhuis te gaan.^{xix} Deze verklaringen worden in de literatuur wel geopperd, maar ze zijn eigenlijk nog niet goed getoetst. Ik verwacht dat het wel eens om de

combinatie van verklaringen zou kunnen gaan en zou graag een onderzoek willen zien waarin de context waarbinnen fertiliteitskeuzes worden gemaakt goed in kaart wordt gebracht.

In dit kader wil ik met Veronica Junjan van mijn vakgroep ook in nieuw onderzoek voortbouwen op haar promotieonderzoek naar de wijze waarop de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek naar de perinatale sterfte op de politieke agenda terecht komt. Met Ann Morissens van de vakgroep wil ik een vergelijking maken van de perinatale sterfte in België en in Nederland.

Fertiliteitskeuzes en arbeidsparticipatie

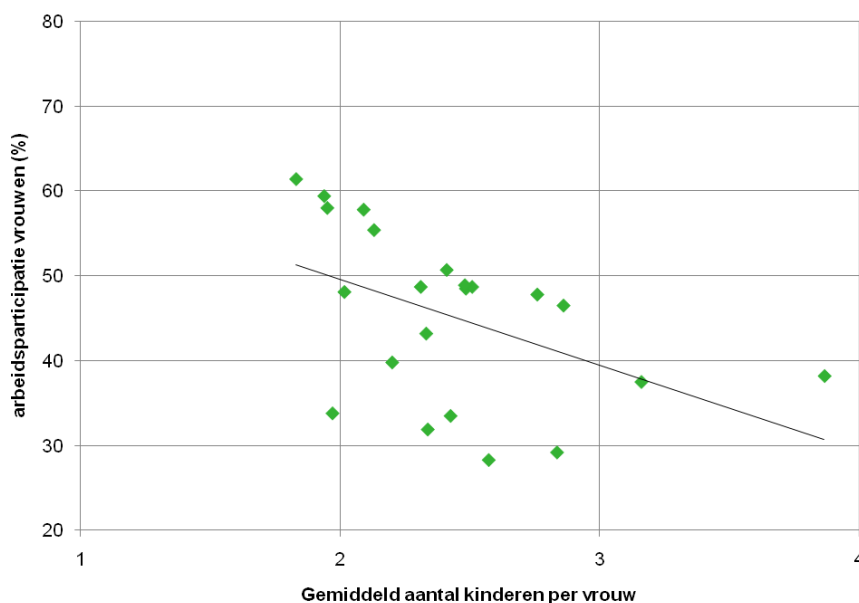
De tweede onderzoekslijn wordt door promovendus Rense Nieuwenhuis aan de Universiteit Twente uitgevoerd. Technologische veranderingen als de invoering van de pil en toepassingen als *in vitro fertilisatie* en veranderingen in wetgeving, gaven vrouwen in toenemende mate controle over hun fertiliteit. Deze trend valt samen met een stijging van de sociaaleconomische positie van vrouwen in dezelfde periode.

Het lijkt daarom een open deur te vragen naar het verband tussen fertiliteit en de sociaaleconomische positie van vrouwen. Figuur 7 laat voor 22 OESO-landen zien welk verband er was tussen het gemiddeld aantal kinderen dat een vrouw kreeg (dit zien we op de horizontale as) en het percentage vrouwen dat er in een land werkt (dit zien we op de verticale as). Elk stipje in de grafiek geeft een land weer met een specifieke combinatie van gemiddeld kindertal en percentage werkende vrouwen.

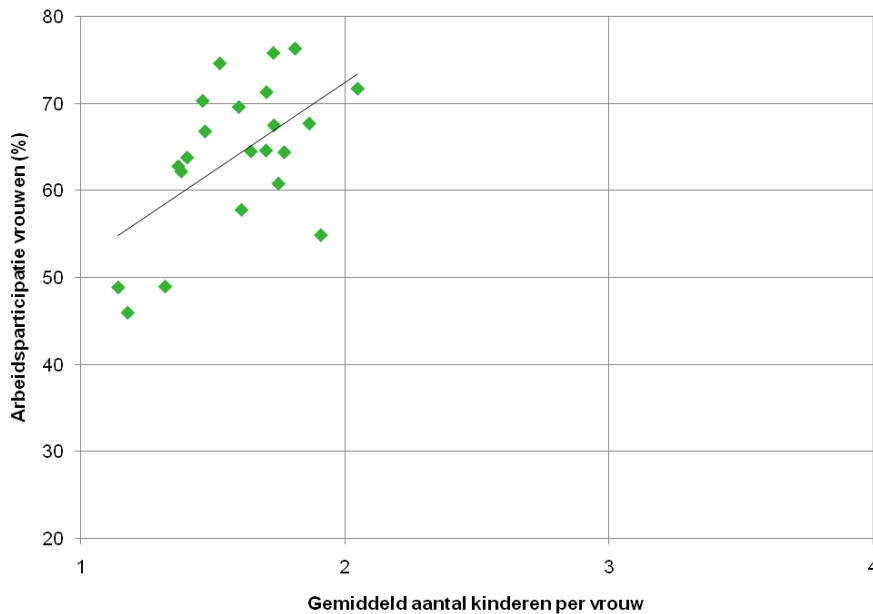
Wanneer we een lijn door deze stippen proberen te trekken die aangeeft in welke richting het verband tussen kindertal en percentage werkende vrouwen loopt, zien we iets dat we eigenlijk wel verwachten: wanneer er meer vrouwen werken, krijgen vrouwen gemiddeld minder kinderen.

Figuur 7: Fertiliteit en arbeidsparticipatie van vrouwen in 22 OESO-landen, 1970

Figuur 7 strookt met onze intuïtie: in landen waar vrouwen gemiddeld meer kinderen krijgen is de arbeidsparticipatie van vrouwen lager. Echter, het betreft hier het jaar 1970. Wanneer we hetzelfde plaatje voor de jaren vanaf 1970 bekijken, zien we dat het verband van negatief naar positief omdraait. In 1999 zien we dat in landen waar vrouwen gemiddeld meer kinderen hebben de arbeidsparticipatie van vrouwen hoger is dan in landen waar het kindertal lager ligt!

Figuur 8: Fertiliteit en arbeidsparticipatie van vrouwen in 22 OESO-landen, 1999

Voordat we een inhoudelijke verklaring gaan geven van deze revolutionaire omslag in westerse industrielanden is het belangrijk na te gaan of deze macrogegevens wellicht misleidend zijn, iets wat in de literatuur bekend staat als Simpsons Paradox.^{xx} Voor een adequaat beeld van het verband tussen kindertal en arbeidsmarktparticipatie moet men niet naar het *gemiddelde* in een land of op een bepaald tijdstip kijken, maar naar *individuele* vrouwen die al dan niet kinderen hebben, en die al dan niet werken. En wanneer we de individuele keuze van vrouwen voor kinderen en de keuze voor betaalde arbeid willen verklaren, is het natuurlijk belangrijk deze keuzes in maatschappelijke en beleidscontext te plaatsen. Ten eerste door aan te nemen dat de keuze voor een kind en de keuze voor betaalde arbeid keuzes zijn die niet los van elkaar gemaakt worden. Ten tweede door naast compositionele verklaringen voor

verschillen tussen landen of veranderingen over de tijd ook contextuele verklaringen te onderzoeken die stellen dat wetgeving en overheidsbeleid van invloed zouden kunnen zijn op een of beide keuzes.

Dankwoord

Ik zou u nog veel meer willen vertellen, maar mij is verteld dat ik mijn verhaal binnen drie kwartier moet afronden. Daarom tot slot een woord van dank aan ieder die op wat voor wijze dan ook aan heeft bijgedragen dat ik hier vandaag sta.

Mijn promotoren Wout Ultee en Nan Dirk de Graaf dank ik voor de wijze waarop ze mij het vak hebben geleerd. Wout, door jou ben ik een echte socioloog geworden. In veel van mijn werk is jouw onzichtbare hand te herkennen. Nan Dirk, met jou is werken altijd een plezier, niet in de laatste plaats omdat jij mijn gevoel voor humor weet te waarderen. Van jou heb ik geleerd dat kwaliteit in onderzoek belangrijker is dan veel publiceren.

De vakgroep sociologie van de Radboud Universiteit wil ik danken voor de prettige samenwerking in de afgelopen jaren. Het was moeilijk om weg te gaan bij een zo goede onderzoeksgroep, maar ik heb er een inspirerende en stimulerende werkplek voor teruggekregen. Alle leden van de vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid wil ik danken voor de hartelijke

manier waarop ik in Twente ben ontvangen. Ik verheug me op onze samenwerking.

Ook wil ik het College van Bestuur van de Universiteit Twente, alsmede de decaan van de Faculteit Management en Bestuur danken voor het in mij gestelde vertrouwen. Mijn onderzoek naar de context waarbinnen keuzes gemaakt worden sluit goed aan bij het belang dat de Universiteit Twente hecht aan het plaatsen van techniek in een maatschappelijke context. Ik zal mij ervoor inspannen hieraan verder invulling te geven.

Werken met mijn promovendi is een van de meest verfrissende en inspirerende aspecten van mijn vak. Ayse, Nienke, Olav, Giedo, Mark, Roderick en Rense: jullie zijn stuk voor stuk bijzondere en getalenteerde jonge wetenschappers. Ik ben blij het voorrecht te hebben gehad jullie te mogen begeleiden.

Gedurende mijn wetenschappelijke loopbaan heb ik met veel verschillende mensen gepubliceerd. Mijn coauteurs wil ik danken voor de wijze waarop ook zij ieder op zijn of haar eigen manier aan mijn intellectuele ontwikkeling hebben bijgedragen.

Familie vormt je misschien niet wetenschappelijk, maar is zeker belangrijk geweest in mijn wetenschappelijke carrière. In de huidige maatschappelijke context is het nog steeds niet vanzelfsprekend dat

vrouwen met kinderen een fulltime baan hebben. Ik prijs me gelukkig met ouders en zussen die inspringen waar het nodig is: Joke, Arnold, Petra en Yvonne: bedankt voor alles.

Tot slot. Een van de dingen die ik me ten stelligste had voorgenomen voordat ik moeder werd, was mijn kinderen te laten zien dat moeder zijn niet automatisch betekent dat je geen carrière kunt ambiëren. In de praktijk blijkt de combinatie werk en gezin echter niet altijd zo gemakkelijk te zijn als ik van te voren had bedacht. Ik prijs me gelukkig met een partner die altijd bereid is geweest de zorgtaken met me te delen en die de laatste maanden bijna alle taken op zich neemt. Bert, Emma en Vera: jullie maken het leven verschrikkelijk veel leuker. Ik ben erg blij dat jullie met mij naar Enschede willen verhuizen. Dank hiervoor. Het is een goede keuze.

Noten

- ⁱ Van Puijenbroek, R.A.G., F.P. Van Tulder & A. Need (1993). Eigen risico's in de zorg: een economische benadering. *De nieuwe basis* 3:7-11.
- Need, A., R.A.G. Van Puijenbroek & F. P. Van Tulder (1992). Het plan-Simons en het eigen risico. *Economisch Statistische Berichten* 77:968-972.
- ⁱⁱ G. S. Becker (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- ⁱⁱⁱ Need, A. (1997). *The Kindred Vote: Individual and family effects of social class and religion on electoral change in the Netherlands, 1956-1997*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- ^{iv} Popkin, S. (1991). *The Reasoning Voter. Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago: University of Chicago Press.
- ^v Coffé, H. & A. Need (2010). Similarity in Husbands and Wives Party Family Preference in The Netherlands. *Electoral Studies*, nog te verschijnen.
- ^{vi} Alan Guttmacher Institute (1999). *Sharing Responsibility: Women, society and abortion worldwide*. New York: The Alan Guttmacher Institute.
- International Planned Parenthood (2009). *Abortion Legislation in Europe. Updated January 2009*. Brussels: IPPF.
- ^{vii} Mahajan, V. & R. Peterson (1985). *Models for Innovation Diffusion*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- ^{viii} R.L. Heilbroner (1953). *The Worldly Philosophers*. New York: Simon & Schuster, 7th edition, 1999.
- ^{ix} De Graaf, N.D., A. Need & W.C. Ultee (2000). Levensloop en kerkverlating. Een nieuwe en overkoepelende verklaring voor enkele empirische regelmatigigheden. *Mens en Maatschappij* 75:229-257.
- ^x De Graaf, N.D., A. Need & W. Ultee (2000). Levensloop en kerkverlating. Een nieuwe en overkoepelende verklaring voor enkele empirische regelmatigigheden. *Mens en Maatschappij* 75:229-257.
- ^{xi} Ketting, E. & A.P. Visser (1994). Contraception in the Netherlands: the low Dutch abortion rate explained. *Patient Education and Counseling* 23:161-171.
- Wijssen, C., L. van Lee & H. Koolstra (2007). *Abortus in Nederland 2001-2005*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- ^{xii} Ketting, E. & A.P. Visser (1994). Contraception in the Netherlands: the low Dutch abortion rate explained. *Patient Education and Counseling* 23:161-171.
- ^{xiii} De Graaf, N.D., A. Need & W.C. Ultee (2000). Levensloop en kerkverlating. Een nieuwe en overkoepelende verklaring voor enkele empirische regelmatigigheden. *Mens en Maatschappij* 75:229-257.
- ^{xiv} Zie voor een soortgelijke theoretische uitwerking: Ultee, W. & Luijkx, R. (1998). Jewish-gentile intermarriage in six European cities 1900-1940. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 34:165-195.
- ^{xv} Tolsma, J., Need, A. & U. De Jong (2010). Explaining Participation Differentials in Dutch Higher Education: The Impact of Subjective Success Probabilities on Level Choice and Field Choice. *European Sociological Review*, nog te verschijnen.
- ^{xvi} McFadden, D. (1974). Conditional logit analysis of quantitative choice behavior. In P. Zarembka (Ed.) *Frontiers in econometrics*. New York: Academic Press, pp. 105-142.
- ^{xvii} Huiskamp, R.; J. van Genabeek & C. Wevers (2006)., Cao à la carte en levensloop: grenzen aan keuzes. *Economisch Statistische Berichten*. 91:356-359.
- ^{xviii} Rensman, E. (2006). *De Pil in Nederland. Een mentaliteitsgeschiedenis*. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep.
- ^{xix} A.D. Mohangoo, J.G. Nijhuis, S.E. Buitendijk, A.C.J. Ravelli, C.W.P.M. Hukkelhoven, G.C. Rijninks-van Driel & P. Tamminga (2008). Hoge perinatale sterfte in Nederland vergeleken met andere Europese landen: de Peristat-II-studie. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. 2008;152:2718-2727.
- ^{xx} In de statistische literatuur wordt dit Simpsons Paradox genoemd. Simpson, E. H. (1951), The Interpretation of Interaction in Contingency Tables. *Journal of the Royal Statistical Society, Ser. B*, 13, 238-241.